بەرتیل لەمێژوودا!.. نەژاد عزیز سورمێ

بەرتیل و بەرتیل خواردن و بەرتیلخۆر و بەرتیلخۆریی ، وەك دیاردەیەكی پەیوەندار بەشێواویی سیستەمی حوكم و بەرەڵڵایی ئیدارە و ناسەقامگیری قانوون و تێكچوونی باری ئابووری و كۆمەڵایەتی و ڕەگ داكوتانی هەلپەرستایەتی(ئینتهازیەت) و خۆپەرستی و چاونزی لەرادەبەدەر و لەق بوونی بیروباوەڕ.. واپێدەچێ سەردانانی لە ڕۆژگارە هەرە دێرینەكانەوە بووبێت…

چیرۆك نووسی میسری (مجید طوبیا)، لەم بارەیەوە باسێكی ئامادەكراوی ساڵی 1981 بڵاوكردووەتەوە ئەمەی خوارەوە نوێشكێكیەتی:·

لەم ڕۆژگارەدا بە بەرتیل دەڵێن ، دەستخۆشانە و شیرینی و هەندێ جاریش پاداشت!
لەكاتێكدا زەمانی مەمالیكەكان ڕاشكاوانە پێی گوتراوە بەرتیل (البرطلة)، مەسەلا وتوویانە فڵانە كەس بەرتیلی وەرگرت ، واتە بەرتیلخۆرە ، ئەو بەرتیلەش هەندێك جار پێی گوتراوە پاداشت، كە پاداشتیش هەموومان دەزانین پتر پەیوەندی بە بەخشش و بەخشینەوە هەیە.

ڕاستیەكەی بەرتیلیش ئەگەر بەرتەسك و تاكە كەسی بێ ئەو بایەخ و مەترسیەی نابێ..

بەڵام كە دەبێ بە دیاردەیەكی گشتی و هەموو لە هەموو ، دیارە دەبێتە هۆی داتەپین و تێكچوونی شیرازەی كۆمەڵ و دەردێكی كوشندە و پەتایەك تەواوی دەوروبەر دادەگرێ.

هەزار و سێ سەد ساڵ پێش زایین (حۆرمحەب)ی پاشای میسر قانوونێكی بۆ بەرتیلخۆری داناوە تیایدا ئیعدامی بۆ ئەو فەرمانبەر و سەرباز و كاهینانە داناوە بەرتیل وەردەگرن..
دوای ئەویش (سیتی یەكەم) بڕیاری بڕینی لوت و گوێی ئەو فەرمانبەرەی داوە شوێنەكەی لە پێناوی بەرژەوەندی خۆی بەكار دەهێنێ…
بەڵگەنامەی تریش زۆرن كە باسی دیاردەی بەرتیل لە كۆمەڵگای گریكی و ڕۆمانی دەكەن ، هەر لەم بارەیەوەش نامەیەكی دكتۆرا بەناونیشانی

(بەرتیل لە زەمانی سوڵتانەکانی مەمالیك) پێشکەش بە زانکۆی قاهیرە کراوە…
ئەو لێکۆڵینەوە بەرتیل بۆ سەدەکانی سەرەتای پەیدابوونی ئیسلام دەگەڕێنێتەوە ، کە لە ناو حاکم و وەزیر و والی و کرێگرتە و قازیان دا بڵاوببووەوە ، لەگەڵ ئەوەی فەرموودەکانی پێغەمبەر دژی ئەو دیاردەیە بوون!
لەم ڕووەوە دەگێڕنەوە و دەڵێن: یەکەمین کەس لە ئیسلامدا بەرتیلی خواردبێ (مغیرە بن شعبە)یە کە ساڵی 662ی زایینی والی کوفە بووە ، ئەمەش لە بەڵگەنامەکانی سەردەمی ئەمەوی دا ئاماژەی پێ دراوە.

لەسەردەمی عەباسیشدا ، ئەوانەی عەوداڵی وەزارەت و پلە و پایەکانیتر بوون لە دەوڵەت ، بۆ گەیشتنیان بەرتیلیان دەدایە ژنانی کۆشك و فەرماندە تورکەکان ، هەر بە نموونە دەگێڕنەوە : دەرگەوانی خەلیفە مەنسور ، بە سەد هەزار دینار بۆتە پێناوی – عراب – (یاقووبی کوڕی داود) لەوەی بیکا بە وەزیر، ئەوجا هەموو وەزیرێکی نوێش لایەنگیر و دەوروبەری خۆی بە بەرتیل دەهێنا و کاری پێ دەدان ، بۆیە هەر کاتێك ئەو لە فرمانەکەی خۆی کارکەنار بکرابووایە ، ئەوانیش نەدەمان ، ئەمەش ببوو بەهۆی ناسەقامگیریی ئیدارەی دەوڵەت و بڵاوبوونەوەی بەدڕەوشتی و پتربوونی زوڵم و زۆری….
تەنانەت کار بەوە گەیشتبوو ، لەسەردەمی عەبباسیدا خەلیفەکان خۆشیان بە بەرتیلخۆر تاوانبارکراون ، بەو بەڵگەی (طبری) لە مێژووەکەیدا دەیگێڕێتەوە و دەڵێ: خەلیفە هادی هەوڵێکی زۆری لەگەڵ خەلیفە هاروون دا کە لە بری وازهێنانی لە جێنشینیەتی هەزار هەزار دیناری بداتێ!
(مەقریزی)ش – ضاهر برقوق- ی یەکەم سوڵتانی مەمالیکە چەرکەسییەکان بەوە ڕیسوا دەکا کە لەکاتی حوکم کردنی دا بەرتیل بە ئاشکرایی وەردەگیرا و دەدرا ، بەمەش هەرچی ڕەزیل و سەفیل و هەرچی و پەرچی هەبوو پلە و پایەی بە بەرتیل بەردەکەوت…
د. ئەحمەد عەبدولڕەزاق ، کە خاوەنی ئەو نامە دکتۆرایەیە لە پێشدا باسمان کرد، بڵاوبوونەوە و تەشەنەسەندنی بەرتیل لە زەمانی مەمالیکەکان دا زیاتر بۆ دەست بڵاوی و زێدە ئیسرافی دەگەڕێنێتەوە ، بە نموونە دەڵێ: ئاهەنگی خەتەنەی کوڕی سوڵتان (قایتەبای) حەفت ڕۆژ و حەفت شەوی خایاند و هەموو قاهیرەی تێدا ڕازانرابووەوە ، یا وەك (ئیبنی ئەیاس) دەڵێ: ڕۆژ و شەوی جۆرێك بوون ، نە دیترابوون ، نە لەبیردەچنەوە!

هەندێ جار ئیش و کار و پلەو پایەی ئایینیش بەرتیلی تێدا دراوە ، وەك ئەوەی (محی الدین النقیب) شەش جاران لەسەر یەك بەزەبری بەرتیل کراوەتەوە بە قازی.

لەدوا دواکانی (1051)ی زاینیشدا، خەڵکی هەبوو بە بەرتیل تەنانەت دەگەیشتە پایەی سوڵتانیش! هەر بە نموونە: (الغوری) ناوێك لە شەست ساڵیدا بوو بە سوڵتان لەکاتێکدا وڵات سەیار و دەیار کەوتبووەوە سەر ساغە ، کابراش لە کۆکردنەوەی چەشنەها باج و سەرانە قسوری نەدەکرد.

بەڵام لە هەموویان خۆشتر کە هەر مەقریزی لە پێشهاتەکانی ساڵی 1427ی زایینی دا دەگێڕێتەوە ڕووداوی کابرای کەچەڵە: گوایە ڕۆژێ کابرایەکی کەچەڵ لە حزوری سوڵتان دا کڵاوی لەسەر دادەکەنێ و کەچەڵییەکەی دەردەکەوێ ، بەمەش دەبێتە مایەی پێکەنینی دانیشتووان ، ئیتر کابرا هەل دەقۆزێتەوە و تکا لە سوڵتان دەکا بیکا بە سەرۆکی کەچەڵان..
سوڵتانیش لە قاڵبی گاڵتەدا دەڵێ باشە لەمڕۆوە تۆ سەرۆکی کەچەڵانی!

بەمجۆرە کابرا دەبێ بە گەورەترین بەرتیلخۆر و لەوەش ڕەت دەکا ، پایەڵی بەوەی سەرۆکی کەچەڵانە بەکاردەهێنێ و هەرچی کەچەڵی وڵاتییە باجی دەخاتە سەر و حەواڵەی باخەڵی دەکا ، تا ئەوەی بارەکە تەواو دەشێوێ و وڵات دەشڵەژێ و هەرچی کەچەڵ هەیە ناتوانێ لەترسی سەرۆکی کەچەڵان سەری خۆی بخورێنێ! بەڕادەیەك دەگاتە ئەوەی سوڵتان فەرمان بدا جاڕبدەن : ئەی کەچەڵەکانی وڵات لەمەودوا دەتوانن بە ئاسوودەیی سەرتان بخورێنن.